

Tussen de wal en het schip

Spaanse ballingschrijvers in Mexico

Totalitarisme en intellect verdragen elkaar slecht. Waar een dictator verschijnt, maken de intellectuelen zich uit de voeten als muizen die de kat ruiken. Voor mensen als Brecht, Mann, Adorno en Einstein was Hitlers opmars in de jaren dertig aanleiding om elders hun heil te zoeken. Hun geschiedenis is bekend. Minder bekend zijn de lotgevallen van de 250 tot 400 duizend Spaanse republikeinen die na Franco's overwinning in 1939 hun vaderland moesten ontvluchten.

Door Sebas Faber

Net als bij de Duitsers, Oostenrijkers en Italianen ging het om een kwalitatief hoogwaardige groep mensen: schrijvers, dichters, kunstenaars en wetenschappers. Hoewel hun ballingschap officieel bijna veertig jaar heeft geduurd, lijken ze zich in hun gastlanden nooit goed te hebben kunnen integreren.

De Spaanse intelligentsia hadden zich bij het uitbreken van de burgeroorlog in 1936 vrijwel unaniem achter de Republiek geschaard. Sinds het begin van de jaren dertig waren de intellectuelen zich steeds bewuster geworden van de noodzaak van sociaal-politiek engagement. Door de burgeroorlog kwam deze ontwikkeling in een stroomversnelling. Schrijvers en kunstenaars wierpen zich vol overtuiging in de strijd - tevergeefs: in het voorjaar van 1939 viel de Republiek.

Na Franco's overwinning vluchtten honderdduizenden Republikeinen de Pyreneeën over uit angst voor represailles van nationalistische zijde. In Frankrijk werden ze met tegenzin ontvangen en direct geïnterneerd in snel en gebrekkig ingerichte kampen. De levensomstandigheden waren erbarmelijk; in de eerste zes maanden overleden er vijfduizend mensen. Al snel kwamen internationale hulpacties op gang en kon een deel van de vluchtelingen doorstromen naar andere landen. Veruit het meest gastvrij was Mexico, dat de Republiek ook tijdens de oorlog al intensief had ge-

steund. President Cárdenas (1934-1940) opende de grenzen volledig voor Spaanse vluchtelingen. Duizenden waagden de overtocht, onder hen vele kunstenaars, dichters en schrijvers. De bekendste waren José Moreno Villa, Ramón J. Sender, José Gao en León Felipe. De Spanjaarden die in de loop van 1939 en 1940 opgelucht aan Mexicaanse wal stapten, waren ervan overtuigd dat hun ballingschap niet lang zou duren. Franco was immers niet meer dan een indringer die met hulp van Hitler en Mussolini op slinkse wijze aan de

De levensomstandigheden waren erbarmelijk; in de eerste zes maanden overleden er vijfduizend mensen.

macht was gekomen -ten koste van de democratisch gekozen regering, die nu noodgedwongen in Mexico was neergestreken. Zo'n groot onrecht zou ongetwijfeld snel ongedaan worden gemaakt. Inderdaad leek in 1945 alles erop te wijzen dat Italië en Duitsland Franco in hun val zouden meesleuren. De nieuw opgerichte Verenigde Naties weigerden de dictator te erkennen en de Republikeinen werd beloofd dat er snel een oplossing zou worden gezocht voor hun situatie. Maar die bleef uit.

Franco ontpopte zich als een belangrijk stuk in het schaakspel van de koude oorlog en mocht zich al snel bondgenoot van de VS noemen. Net als in 1936 liet het Westen de Republikeinen in de steek. Internationaal waren ze op een zijspoor gezet en in Spanje ging het leven zonder hen door. Desondanks behielden de ballingen hun geloof in een spoedige terugkeer en het herstel van de Republiek. De regering-in-ballingschap zou tot 1977 blijven functioneren, al was het inmiddels niet meer dan een politieke rareiteit. Dit alles kwam de integratie van de ballingen niet ten goede. Voor de Spanjaarden in Mexico was het eind jaren veertig al te laat om hun blikken van Spanje af te wenden, zich in te stellen op een langdurig verblijf en de jarenlang dichtgebleven koffers alsnog uit te pakken. Dat lijkt misschien vreemd. Men zou kunnen denken dat ze zich betrekkelijk soepel in Mexico hadden moeten kunnen integreren: er was immers geen taalbarrière te overwinnen, en Spanjaarden en Mexicanen delen een brede culturele basis.

Dat dachten de Republikeinen aanvankelijk ook, en hoewel het beeld in de officiële vertogen van de ballingen en de Mexicaanse regering nog overeind wordt gehouden, verliep het integratieproces in werkelijkheid heel wat moeizamer. De ballingen boerden weliswaar goed en brachten heel wat tot stand - uitgeve-

rijen, scholen, bedrijven, etcetera - maar het Mexicaans nationalisme, sinds de onafhankelijkheid (1810) sterk gecultiveerd, zette zich af tegen het koloniale Spanje en idealiseerde het Indiaanse verleden. Dat botste met de culturele arrogantie van de Spanjaarden die, hoe progressief ze ook waren, bleven geloven dat Spanje de geestelijke moeder van Spaans-Amerika was: la madre patria. Cárdenas' opmerkelijke beslissing van 1939 was ongetwijfeld deels ingegeven door ideële motieven. Maar er waren ook economische en politieke redenen om de Spanjaarden op te nemen: een stevige injectie van hooggeschoolde en begaafde mensen zou de Mexicaanse economie en cultuur niets dan goed doen. Daarnaast betekende de komst van de Spanjaarden een politieke versterking: een grote groep linkse intellectuelen die het regime eeuwig dankbaar zouden zijn voor het redden van hun leven, kwam de Revolutionaire Partij op dat moment goed van pas.

Vanwaar deze politieke geheelonthouding?

De integratie van de Spaanse schrijvers in de Mexicaanse maatschappij was te beoordelen aan de hand van een aantal criteria, waaraan een balling moest voldoen om 'goed geïntegreerd' te zijn. Een 'goed geïntegreerde' schrijver moest bijvoorbeeld belangstelling hebben voor het land en er kritiek op kunnen leveren. De meeste schrijvers vertoonden echter een gebrek aan belangstelling voor Mexico, het is opvallend dat ze zich, geëngageerde, progressieve en politiek bewuste intel-

lectuelen als ze waren, in de tientallen jaren dat ze in Mexico woonden, praktisch nooit op een negatieve manier hebben uitgelaten over de politieke of sociale toestand in het land, die toch verre van ideaal was.

Vanwaar deze politieke geheelonthouding? Men vond het van onbeleefdheid getuigen zich als gast te mengen in huishoudelijke kwesties, zeker; maar er was ook de dreiging van het gevreesde artikel 33 van de Mexicaanse grondwet, waarin gesteld wordt dat elke ongewenste buitenlander zonder pardon het land wordt uitgezet. Er zijn echter meer mogelijke verklaringen.

Eén daarvan is dat het Mexicaanse regime en de ballingen elkaar een wederzijdse dienst bewezen. De Spanjaarden betuigden hun onvoorwaardelijke, kritiekloze steun aan de revolutionaire regering, die op haar beurt de Republikeinen bleef beschouwen als de enige wettige vertegenwoordigers van Spanje - in weerwil van de internationale ontwikkelingen. Mexico heeft Franco inderdaad nooit erkend. Voor beide partijen betekende dit wederzijds respect dat ze bepaalde vervelende kenmerken van de werkelijkheid niet onder ogen hoefden te zien. Voor de Spanjaarden versluisde de Mexicaanse erkenning het feit dat ze met betrekking tot Spanje politiek gezien al snel volledig uitgespeeld waren. Voor het Mexicaanse regime hielp de steun van de Republikeinen om het internationale imago in stand te houden van een progressief, democratisch gekozen bewind, terwijl in werkelijkheid het 'revolutionair' gehalte van de regeringen na Cárdenas in hoog tempo afnam en het regime steeds meer op een conservatieve dictatuur begon te lijken.

De conclusie is duidelijk: de integratie van de Spanjaarden, vooral van de schrijvers, was noch soepel, noch volledig - integendeel stroef en zeer gedeeltelijk. Waarom wordt er dan toch bijna overal, vooral in de officiële

De integratie van de Spanjaarden, vooral van de schrijvers, was noch soepel, noch volledig.

literatuur, een andere indruk gewekt? Het beeld van een soepele integratie in Mexico was een belangrijk element van de hierboven geschetste samenwerking tussen ballingen en regime. Als toegegeven zou worden dat de Spanjaarden in feite de mond was gesnoerd, zou dat enerzijds afbreuk doen aan het imago van het regime en anderzijds aan het zelfbeeld van de ballingen, die zich dan zouden moeten neerleggen bij hun machteloosheid en bij het feit dat ze veelal financieel afhankelijk waren van de Mexicaanse regering. In feite werd de manier van spreken en schrijven van de Spaanse ballingen dus voor een belangrijk deel bepaald door de sociaal-politieke context. De ballingen zijn nooit volwaardige Mexicanen geworden, terwijl ze ook al heel al snel elke politieke invloed verloren op de ontwikkelingen in Spanje. Aan de uiteindelijke verdwijning van de Franquistische dictatuur hebben ze niets bijgedragen. Ze zijn tussen de wal en het schip gevallen: in hun poging uit de greep van Franco te blijven werden ze een gewillige prooi van het Mexicaanse regime.

DE GEBROEDERS PIK BROEK

In een duister café werden mijn broer en ik onlangs door iemand uitgescholden voor 'lusteloze exponenten van de Generatie Nix'. Wij namen de man die ons dit toevoegde eens nauwkeurig op. 'Ik heb zelf ook gestudeerd, weet je. Maagdenhuis '69: *I was there* dus.' Slechts met moeite konden wij in de kalende dertiger met een fijn *double-breasted* colbert een bevlogen idealist herkennen. Nu deed hij in ieder geval iets in de makelaardij.

Net toen wij hem wilden vragen naar het fascinerende verband tussen zijn idealisme van weleer en de imposante vetrollen op, zijn buik, mengde Een Dikke Man, van hooguit vijftig, zich in het gesprek. 'Wat je zegt, lapzwanen zijn het. Stuk voor stuk!' 'Ai, verzetsheld.' fluisterde mijn broer mij in het oor. 'In zevenenveertig waarschijnlijk.' mompelde ik terug. 'Laatst Nieuwe Revu nog gelezen.' kraste de baas verder 'Studentenenquete.' 'Ja!' viel de makelaar hem bij. 'En met wie denk je dat ze het liefst een avond willen stappen? Rolf Wouters,

Leontine de Ruiter en John de Wolf! In mijn tijd lazen we Marcuse. Hoogtijd dat die beurzen afgeschapt worden dus.'

'Wat u zegt. Ze zijn het gewoon niet waard. In mijn tijd was er geeneens televisie, je had wel wat anders aan je kop. Tja, de moffen...' Het was hartverwarmend om te zien hoe de twee kerels elkaar gevonden hadden in hun strijd tegen de gemeenschappelijke vijand. Net toen ik overwoog of het beter was De Dikke Man of de vastgoedkoning de eerste klap uit te delen, besloot mijn broer -dol als hij is op een verzetje- het bondgenootschap eens op de proef te stellen. 'Zeg' zei hij luid tegen mij 'zou die hele verzetsmythe nou ontstaan zijn uit het verlangen van teleurgestelde oude mensen om de veelbelovende jeugd voor de voeten te kunnen werpen dat zij langharig werkschuw tuig waren?' De poging om tweespalt te zaaien sorteerde gelijk effect. Terwijl de makelaar zich van pret op de dijen sloeg, keek De Dikke Man hem verongelijkt aan. 'Ik heb heus in het verzet gezeten!'

'Sure, wie niet *these days*?' lachte het makelaartje luid. Langzaam herkende de ervvijanden elkaar weer. 'Luister eens hier jongeman, wij hebben ons destijds voor jullie uit de naad gewerkt...' begon De Dikke Man al. Ah, daar vlogen de bekende verwijten reeds over tafel. 'Kapitalisties faszistenzwijn!' hoorden wij de roodaangelopen makelaar onder het weggan zelfs gillen. Buiten complimenteerde ik mijn broer uiteraard met zijn tegenwoordigheid van geest. 'Ach' antwoordde hij 'Wat heeft het nu voor zin oud te zijn als je de jeugd niets te verwijten hebt?' 'Je bedoelt dat ook wij later...?' 'Tuurlijk, niets is toch leuker dan stenen te gooien naar de andere kant van de generatiekloof.' Maar waarover konden wij ons dan in godsnaam voor op de bont klappen? Na een pijnlijke stilte besloten we ontgezind onze kinderen te vertellen dat wij destijds het Veronica-schip nog ontzet hadden. Voor de vrijheid van de natuur, dat spant voor zich.